ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН

КОТУХА Олександр Степанович - к.ю.н., професор, професор кафедри цивільного і господарського права та процесу Львівський торговельно-економічний університет

ORCID 0000-0002-1198-8849

ЧАБАН Олена Михайлівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного і господарського права та процесу Львівський торговельно-економічний університет

ORCID 0000-0003-3507-7609

УДК 341.9

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2026.2-1.74

У статті аналізуються джерела правового регулювання міжнародних приватних відносин в Україні. Вказується, що міжнародні приватні відносини – це приватноправові відносини з іноземним елементом. Суб'єкти, об'єкт та підстави виникнення міжнародних приватних правовідносин визначають особливості правового регулювання цих відносин. Коментовані приватні правовідносини мають характер міжнародних, оскільки один або декілька з елементів цих правовідносин пов'язаний(ні) з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок.

Зазначається, що правове регулювання міжнародних приватних відносин здійснюється національними та міжнародними джерелами. До національних джерел належить національне законодавство і судова та арбітражна практики (у тих державах, де є джерелом права), до міжнародних джерел – міжнародний договір та міжнародний звичай. В Україні міжнародні приватні правовідносини регулюються національним законодавством, міжнародними договорами, міжнародними звичаями.

Встановлено, що національне законодавство, яке регулює приватноправові відносини з іноземним елементом, можна поділити та такі види: нормативно-правовий акт, всі норми якого регулюють міжнародні приватні відносини; нормативно-правовий акт, в якому окремі норми застосовуються для регулювання міжнародних приватних відносин. Судова практика в Україні не застосовується як джерело права, однак у мотивувальній частині рішення суду суди на неї посилаються.

Міжнародний договір є результатом міжнародної правотворчості держав, і для того, щоб його норми застосовувалися державою для регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом, він має пройти процедуру висловлення згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору. Після проходження процедури імплементації міжнародного договору у національне законодавство, він стає частиною національного законодавства. При застосуванні положень міжнародного договору треба враховувати його юридичну силу. За чинним українським законодавством не вимагається санкціонування державою міжнародного звичаю.

Доктрина не є джерелом права, однак її у відповідній іноземній державі суди або інші органи мають застосовувати при встановленні змісту норм іноземної держави.

Ключові слова: міжнародні приватні відносини, приватноправові відносини, іноземний елемент, національне законодавство, міжнародний договір, міжнародний звичай, судова та арбітражна практики, доктрина.

Глобалізація суспільства, розширення транскордонних відносин викликає необхідність правового регулювання міжнародних приватних відносин. Є два способи правового регулювання таких правовідносин. Перший – це уніфікація правових норм шляхом укладення міжнародного договору та застосування міжнародного звичаю. Найбільша уніфікація у формі міжнародного договору на сьогоднішній день досягнута тільки у міжнародній торгівлі, до інших видів міжнародних приватних відносин досягти такого масштабу правового регулювання міжнародними договорами не вдається державам, зважаючи на економічні, політичні, соціальні, релігійні та інші чинники. Другий спосіб – це регулювання міжнародних приватних відносин національним законодавством. Це вже є апробований спосіб, який практикують всі держави світу, оскільки міжнародне приватне право є частиною внутрішньодержавного права кожної держави. Тому актуальним є розглянути правове регулювання міжнародних приватних відносин в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питанню правового регулюванню міжнародних приватних відносин присвячено вже багато і статей, і підручників, і навчальних посібників. Це розкрито у працях В.М. Коссака, Г.С. Фединяк, М.І. Грабинського, Е.М. Грамацький, К.Р. Резворовича, М.П. Юніна; М.М. Фролова та інших. Однак найбільш дискусійними залишаються питання застосування міжнародних звичаїв і судової та арбітражної практики при регулюванні міжнародних приватних відносин, а також роль доктрини у цьому процесі.

Мета статті

Метою статті є проаналізувати джерела правового регулювання міжнародних приватних відносин.

Виклад основного матеріалу

Міжнародні приватні відносини – це приватноправові відносини з іноземним елементом. У розумінні Закону України "Про міжнародне приватне право" від 23 червня 2005 року [1] приватноправові відносини – відносини, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи. Іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави. Суб'єкти, об'єкт та підстави виникнення міжнародних приватних правовідносин визначають особливості правового регулювання цих відносин. Коментовані приватні правовідносини мають характер міжнародних, оскільки один або декілька з елементів цих правовідносин пов'язаний(ні) з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок.

Правове регулювання міжнародних приватних відносин здійснюється національними та міжнародними джерелами. Подвійність джерел правового регулювання жодним чином не впливає на єдність предмета міжнародного приватного права. До національних джерел належить національне законодавство і судова та арбітражна практики (в тих державах, де є джерелом права), до міжнародних джерел – міжнародний договір та міжнародний звичай. У науковій літературі з міжнародного приватного права вказується, що формами міжнародного приватного права виступають: міжнародні договори (зокрема ті, що ратифіковані Україною), національне законодавство (зокрема Конституція, закони та підзаконні нормативні акти), судова практика (в країнах, де вона визнається формою права), звичаї (наприклад, правила ІНКОТЕРМС), доктрина права (так, у правових системах країн загального права існує можливість обґрунтовувати свою позицію в суді, посилаючись не лише на норми законодавства, а й на думки визнаних юристів, чиї наукові пра-

ці отримали загальне визнання в правовій сфері) [2, с. 12–13].

Міжнародні приватні відносини регулюються національним законодавством, яке у правовому регулюванні цих відносин займає найбільш питому вагу. Національне законодавство, що регулює приватноправові відносини з іноземним елементом, можна поділити та такі види: а) нормативно-правовий акт, всі норми якого регулюють міжнародні приватні відносини; б) нормативно-правовий акт, в якому окремі норми застосовуються для регулювання міжнародних приватних відносин. Зараз в Україні діє Закон "Про міжнародне приватне право". Розроблений новий проєкт Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного), який містить окремо книгу, присвячену міжнародному приватному праву. Також приватноправові відносини з іноземним елементом регулюються Законами України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991 [3], "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22.09.2011 [4], "Про режим іноземного інвестування" від 19.03.1996 [5], "Про міжнародний комерційний арбітраж" від 24.02.1994 [6] та інші. В окремих законах є частина норм, що регулюють приватноправові відносини з іноземним елементом: Сімейний кодекс України від 10.01.2002 [7], розділ VI "Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями"; Закон України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" від 18.11.2003 [8], розділ VIII "Обтяження в міжнародному обороті".

На думку Е.М. Грамацького, судову та арбітражну практику слід вважати джерелом права, яке підлягає застосуванню у субсидіарному порядку, враховуючи її значення при вирішенні проблем правозастосування та тлумачення правових норм при регулюванні приватноправових відносин [9, с. 124]. Судова практика в Україні не застосовується як джерело права, однак у мотивувальній частині рішення суду суди на неї посилаються. Відповідно до ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 [10] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Згідно з ч. 2 ст. 18 вказаного Закону для цілей посилання на Рішення та ухвали Європейського суду з прав людини та на ухвали Європейської комісії з прав людини суди використовують переклади текстів рішень Європейського суду з прав людини та ухвал Європейської комісії з прав людини, надруковані у виданні, передбаченому в ст. 6 цього Закону.

Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України "Про судоустрій та статус судів" від 02.06.2016 висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (ч. 6 ст. 13 Закону України "Про судоустрій та статус судів").

Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів (1969 р.) [11] під договором розуміється міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі й регульована міжнародним правом незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування. Міжнародний договір є результатом міжнародної правотворчості держав, і для того, щоб його норми застосовувалися державою для регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом, він має пройти процедуру висловлення згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів є чотири способи висловлення згоди на обов'язковість для держави міжнародного договору: "ратифікація", "прийняття", "затвердження" і "приєднання", що означають, залежно від випадку, міжнародний акт, який має таке найменування і за допомогою якого держа-

ва виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору.

Національним законодавством держава може розширити кількість способів висловлення згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору. Так, Україна у ч. 1 ст. 8 Закону України "Про міжнародні договори України" від 29 червня 2004 року [12] передбачає, що згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони (ч. 2 ст. 8).

Після проходження процедури імплементації міжнародного договору у національне законодавство, він стає частиною національного законодавства. При застосуванні положень міжнародного договору треба враховувати його юридичну силу. У ст. 3 Закону України "Про міжнародне приватне право" визначено таке правило: якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлені цим Законом, застосовуються правила цього міжнародного договору. В даному випадку мова йде тільки про міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У ч. 2 ст. 10 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року [13] передбачений такий припис: якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України. Згідно з ч. 2 ст. 13 Сімейний кодекс України, якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

Наступним джерелом правового регулювання міжнародних приватних відносин є міжнародний звичай. За чинним українським законодавством не вимагається санкціонування державою міжнародного звичаю. Згідно зі ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН [14] суд, завдання якого полягає у вирішенні відповідно до міжнародного права спорів, що передаються до нього, застосовує: a) міжнародні конвенції, загальні чи спеціальні, що встановлюють норми, прямо визнані сторонами спору; b) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як право; c) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями. У міжнародній торгівлі найбільш застосовним міжнародним звичаєм є правила Інкотермс (Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати) [15] – документ, розроблений під егідою Міжнародної торгової палати ще у 1936 році, який неодноразово переглядався (остання редакції 2020 року). Як стверджує М.І. Грабинський, міжнародний звичай як джерело права не визначається конкретними письмовими нормами, але є об'єктивною нормою поведінки, що має таку ж юридичну силу, як і письмові норми. Він є більш гнучким порівняно з міжнародними договорами. Якщо міжнародний звичай отримує певну письмову форму в міжнародному договорі, то він перестає бути звичаєвим і стає формою права [16, с. 275].

Погляди провідних вчених-правників, іншими словами доктрина, не може застосовуватися у регулюванні правовідносин. Вона відіграє освітню, ознайомчу роль для застосуванні правових норм.

Висновки

Міжнародні приватні відносини регулюються національними та міжнародними джерелами. Міжнародні приватні відносини є предметом правового регулювання міжнародного приватного права, що є однією із галузей права України. Подвійність джерел правового регулювання міжнародних приватних відносин обумовлене тим, що у структурі цих правових відносин присутній іноземний елемент, який може виражатися в одній або декількох формах: суб'єкт, об'єкт, юридичний факт. В Україні міжнародні приватні правовідносини регулюються національним законодавством, міжнародними договорами, міжнародними звичаями.

Окрему роль у регулюванні міжнародних приватних відносин відіграє судова практика. Доктрина не є джерелом права, однак її у відповідній іноземній державі суди або інші органи мають застосовувати при встановленні змісту норм іноземної держави (ч. 1 ст. 8 Закону України "Про міжнародне приватне право").

Література

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.05.2005 № 2709-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 20.02.2026).

2. Міжнародне приватне право: навч. посібник / кол. авт. : д.ю.н., доц. К. Р. Резворович; к.ю.н., доц. М. П. Юніна; к.ю.н. М. М. Фролов та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., доц. К. Р. Резворович. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 92 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0064593.pdf

3. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text (дата звернення: 20.02.2026).

4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text (дата звернення: 20.02.2026).

5. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.02.2026).

6. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text (дата звернення: 20.02.2026).

7. Сімейний кодекс України: Кодекс. Закон України від 10.01.2002 № 2947-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 20.02.2026).

8. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18.11.2003 № 1255-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text (дата звернення: 22.02.2026).

9. Грамацький Е.М. Судова та арбітражна практика як джерело міжнародного приватного права: загальні положення // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 2. – С. 121-126 URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/22/21

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 N 3477-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 22.02.2026).

11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 22.02.2026).

12. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 22.02.2026).

13. Цивільний кодекс України: Кодекс. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 22.02.2026).

14. Статут Міжнародного Суду ООН URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.02.2026).

15. Інкотермс Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (редакція 2000 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_007#Text (дата звернення: 22.02.2026).

16. Грабинський М.І. Місце міжнародного договору в системі джерел міжнародного приватного права // Наукові інновації та передові технології. – Серія "Право" – 2023. – № 5 (19). – С. 271-280. URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/maxim,+30.pdf

LEGAL REGULATION OF PRIVATE INTERNATIONAL RELATIONS

The article analyzes the sources of legal regulation governing private international relations in Ukraine. It notes that private international relations are private-law relations involving a foreign element. The subjects, object, and grounds for the emergence of these legal relations determine the specific features

of their legal regulation. The private legal relations in question are international in nature because one or more of their elements are connected to legal systems other than that of Ukraine.

It is noted that the legal regulation of private international relations is governed by both national and international sources. National sources include domestic legislation as well as judicial and arbitral practice (in jurisdictions where these constitute a source of law), while international sources comprise international treaties and international custom. In Ukraine, private international legal relations are regulated by national legislation, international treaties, and international customs.

It has been established that national legislation governing private law relations involving a foreign element can be categorized into two types: a legal act in which all provisions regulate private international relations, and a legal act in which only specific provisions apply to the regulation of private international relations. Judicial practice in Ukraine is not recognized as a source of law; however, courts do refer to it in the reasoning sections of their judgments.

An international treaty is the product of the international law-making activities of states; for its provisions to be applied by a state in regulating private-law relations involving a foreign element, the state must undergo the procedure for expressing its consent to be bound by the treaty. Once the procedure for incorporating the international treaty into national law is completed, the treaty becomes part of the national legal system. When applying the provisions of an international treaty, its legal force must be taken into account. Under current Ukrainian legislation, state sanctioning of international custom is not required.

Doctrine is not a source of law; however, courts or other bodies in the relevant foreign state must apply it when determining the content of that foreign state's legal norms.

Keywords: *private international relations, private law relations, foreign element, national legislation, international treaty, international custom, judicial and arbitral practice, doctrine.*